

Археозоологічні дослідження теріофаун плейстоцену та голоцену Валентини Іванівни Бібікової

Ступак Аліна

*Національний науково-природничий музей НАН України
e-mail: lუსyleakey@gmail.com; orcid: 0000-0002-5178-498X*

STUPAK, A. Archaeozoological studies of the Pleistocene and Holocene mammal fauna by Valentyna Bibikova. — Valentyna Bibikova was a famous mammalogist and archaeozoologist. She worked with materials recovered from Mesolithic and Neolithic archaeological sites. The area of her interests where the reconstruction of Holocene mammal assemblages and the beginnings of animal domestication. She paid attention to different kinds of manufacturing traces and taphonomic features of bones. The results of her investigations allowed describing the models of adaptation of tribes of hunter-gatherers to the environment of the Stone Age.

Біографічні деталі

Валентина Іванівна Бібікова (Зубарева) народилася 1 липня 1913 р. в с. Халтурине В'ятської губ. (нині м. Орлов Кіровського краю РФ). У 1930 р. завершила навчання в школі м. В'ятка. У 1930–1932 рр. працювала на заводі, проте вже у 1932 р. вступила на біологічний факультет Московського університету імені М. В. Ломоносова, де навчалася за спеціальністю зоологія хребетних. Науковим керівником був археозоолог Веніамін Йосифович Цалкін (1903–1970). У 1937 р. її направили на роботу до м. Києва, де отримала посаду у відділі палеозоології сектору Зоологічний музей при Зообіні ВУАН, надалі палеонтологічному музеї Інституту зоології АН УРСР.

У 1944–1946 рр. дослідниця викладає курс «Палеонтологія хребетних» на географічному факультеті Київського державного університету (нині КНУ імені Тараса Шевченка). У 1950 р. Валентина Іванівна виходить заміж за археолога С. М. Бібікова та переїжджає до нього у Ленінград. По поверненні до Києва у 1956 р. продовжує працювати в музеї, де залишається до кінця наукової діяльності. Пішла з життя 13 липня 1993 р. Похована на Байковому кладовищі.

Рис. 1. Портрет Валентини Іванівни Бібікової (Зубарської); 1940-ві роки. Фото з архіву А. С. Бібікова.

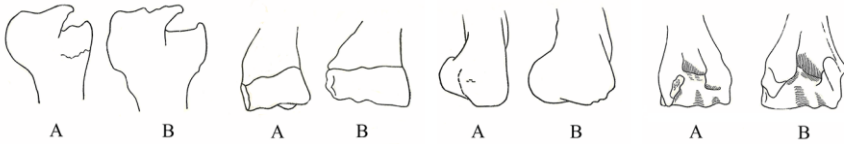

Рис. 3. Креслення зі статті В. І. Бібікової про відмінності будови між різними частинами плечової кістки зубра (А) та тура (В) (за: [Бибикова 1958](#)).

Ключові наукові доробки

Початки наукових досліджень Бібікової були пов’язані з вивченням викопних птахів. На матеріалах з Одеських катакомб дослідниця описала два нові види вимерлих птахів — пліоценового *Gryzaja odessana* ([Zubareva, 1939](#)) та давнього марабу *Leptoptilus pliocenicus* ([Зубарева 1948](#)).

Дисертаційне дослідження Валентини Іванівни було пов’язане з вивченням решток зубрів з пізньопалеолітичної пам’ятки Амвросіївка (Донецька обл.). На основі отриманих результатів дослідниця підготувала статті з описами стада первісних зубрів із цієї стоянки, а також описами спільних та відмінних рис у кістках посткраніального скелета зубрів і турів.

Значущим відкриттям Валентини Іванівни є інтерпретація «мізинського меандру» — типу орнаменту, який люди пізнього палеоліту зображували на предметах мистецтва та на прикрасах. Характерний візерунок на зразках антропоморфної пластики та інших предметах мистецтва малих форм дослідниця порівняла з будовою дентину бивня мамута ([Бибикова 1965](#)). На думку дослідниці, давній майстер помічав і навмисно відтворював зображення природної будови бивня на предметах мистецтва.

Цікавими є знахідки кісткових решток левів з поселень усатівської енеолітичної культури Маяки та Болград ([Бибикова 1973](#)). Публікація цих знахідок сприяла появі дискусії щодо природного ареалу левів в голоцені, а також існування цих тварин у межах Північно-Західного Причорномор’я.

Визначення матеріалів з низки пам’яток мезоліту та неоліту дозволило вченій реконструювати природні зони на території України, що були на початку голоцену. Зокрема, нею описано, як змінювалися ареали свині дикої (*Sus scrofa*) в плейстоцені та голоцені, зібрано відомості про розповсюдження тарпана (*Equus ferus*), сайги (*Saiga tatarica*) й тура (*Bos primigenius*) в голоцені та плейстоцені.

Чесноти, захоплення, суспільна робота, відзнаки

Професійний шлях Валентини Іванівни пов’язаний з Відділом палеонтології та палеонтологічною експозицією, що почергово відносилися до кількох інституцій, включно з Зообіном ВУАН, Інститутом зоології АН УРСР, Інститутом захисту рослин РКУ, знову Інститутом зоології АН УРСР та Централь-

ним природознавчим музеєм НАН України (нині це відділ палеонтології Національного науково-природничого музею НАН України). Завдяки її роботі експозицію музею доповнюють монтований скелет первісного зубра, а також реконструкція зовнішнього вигляду птахів пліоценового часу — давнього марабу та грицаї. Валентині Іванівні належить оформлення вітрин, які присвячені промисловим видам тварин мезоліту та неоліту, а також частини експозиції, що присвячена одомашненим видам тварин.

У Валентини Іванівні були учні, що стали відомими науковцями. За сприяння Валентини Іванівни археозоологічними дослідженнями починають займатися Наталя Тимченко, Андрій Старкін та Олег Журавльов. З 1971 р. Валентина Іванівна стає членом Міжнародної комісії з розробки методик археозоологічних досліджень (International Council for archaeozoology).

У пам'ять про дослідницю автор підготував кілька меморіальних публікацій, зокрема статтю для Вісника ННПМ (Вейбер 2019).

Література

- Зубарева, В. І. 1948. Пліоценові марабу і грицайя. *Труди Інституту зоології АН УРСР*, 1: 114–137.
- Биби́кова, В. И. 1958. О некоторых отличительных чертах в костях конечностей зубра и тура. *Бюллетень МОИП. Отделение биологии*, 63 (6): 23–35.
- Биби́кова, В. И. 1963. Из истории голоценовой фауны позвоночных в Восточной Европе. *Природная обстановка и фауны прошлого. Выпуск 1*. Ин-т зоол. АН УССР, Киев, 119–146.
- Биби́кова, В. И. 1965. О происхождении мезинского палеолитического орнамента. *Советская археология*, 1: 3–8.
- Биби́кова, В. И. 1973. Костные остатки льва из энеолитических поселений Северо-Западного Причерноморья. *Вестник зоологии*, № 1: 57–63.
- Вейбер, А. 2019. Поставь Валентини Іванівни Бібікової (Зубаревої) в розвитку археозоології. *Geo&Bio*, 19: 135–147.
- Zubareva, V. I. 1939. A new form of a bird from the Pliocene of Odessa. *Comptes rendus de L'Academie des Science de URSS*, 23 (6): 606 – 608.

СТУПАК, А. Археозоологічні дослідження теріофаун плейстоцену та голоцену Валентини Іванівни Бібікової. — Валентина Іванівна Бібікова відома як теріолог та археозоолог. Вона працювала з фауністичними матеріалами, які походять з археологічних пам'яток мезолітичного та неолітичного часу. Сфера зацікавлень дослідниці охоплювала реконструкцію голоценових теріокомплексів, а також процеси доместикації тварин. Вона звертала увагу на різні способи обробки кісток тварин давніми людьми та їхній стан збереженості. Результати цих досліджень дозволили описати різні моделі адаптації до навколишнього середовища мисливців і збирачів кам'яної доби.